

Origeno ir Platono poetiniai siekiai

Tomas Kačerauskas

Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra
 Didlaukio g. 47
 LT – 2027 Vilnius, tel., faks. (370 – 2) 761890

Koks yra poezijos ir filosofijos santykis? Nors poezijos ir filosofijos (bei mokslo) kilmė – mitas, o pirmieji filosofiniai veikalai buvo eiluojami, jau Antikos Graikijoje filosofinė mintis ėmė oponuoti poezijai tiek savo turiniu (Platono neigiamas nusiteikimas prieš poetus kaip mėgdžiotojus), tiek forma (Aristotelio poetinių priemonių ignoravimas ir loginių priešpriešinimas joms). Ar ši opozicija reiškė visišką poezijos ir filosofijos skyrybas? Pasitelkdamas Origeno ir Platono tekstus, bandysiu ne tik parodyti, kad tokios skyrybos neįmanomos, bet ir pateikti filosofinės poetikos, pirmiausia kaip interpretacinio dalyko, apmatius. Drauge trumpai aptarsiu jos nagrinėjamą objektą, interpretavimo būdus ir palyginsiu ją (remdamasis tekstais) su estetikos teorija.

I. Origenas

III amžiuje besiformuojant jaunos krikščionybės institucijoms ir idėjiniam pagrindui ypač aktualus buvo Naujojo Testamento aiškinimo ir Senojo Testamento įtraukimo į krikščioniškosios minties vartojimą klausimas. Tinkamas Šv. Rašto egzegezės metodas leistų: 1) kanonizuoti, t. y. pripažinti Dievo įkvėptus tekstus ir

2) teisingai juos aiškinti. Teisingas aiškinimas čia reikštų ypatingas procedūras, tetaikomas šventiems, Dievo įkvėptiems tekstams. Taigi koks yra teisingas Šv. Rašto aiškinimo metodas, pripažįstantis Rašto dieviškumą? Šios darbo dalies tikslas – panagrinėti, kaip Origenas suvokė Rašto aiškinimo metodą, t. y. kokia jo egzegezė, o padarius prielaidą, kad ji – universalus pasaulio aiškinimo metodas, – ir epistemologija. Ar ši egzegezės metodologinio pirmumo prielaida pasitvirtins, matysime vėliau.

Giesmių giesmės homilijose Origenas pateikia tokią šio Senojo Testamento poezijos kūrinio sandarą: 1) sužadėtinės ir jos palydos kreipimasis į sužadėtinį; 2) sužadėtinio ir sužadėtinės žengimas rūmų vidun; 3) sužadėtinio pakartotiniai žodžiai sužadėtinei¹. Panašiai ketvirtojoje veikalo „Apie pradus“ knygoje Origenas kalba apie trejopą Rašto aiškinimą. Kas yra trejopas aiškinimas? Ar jis tepritaikomas Šv. Raštui? Norėdamas atsakyti į šiuos ir kitus klausimus, šią

¹ Kreipimasis apima sužadėtinės bei jos palydos žodžius sužadėtinio tėvui ir sužadėtiniui, žengimas vidun – sužadėtinės ir mergaičių džiūgavimą, sužadėtinio dingimą, jo pagrasinimus, po to – meilesnius žodžius sužadėtinei bei jo palydos paguodą. Pakartotiniai sužadėtinio žodžiai – komplimentai sužadėtinei ir jos meilūs atsakymai.

darbo dalį modeliuosiu taip: pirmojoje dalyje (1. Raidė) panagrinėsiu Origeno raidinį aiškinimą, o drauge – jo gamtos filosofijos pažiūras, antrojoje (2. Prasmė) – aptarsiu giluminį filosofo Rašto aiškinimo klodą kartu su jo teologinėm pažiūrom, galiausiai (3. Poetika) mėginim išryškinti Origeno egzegezės bruožus drauge su jo estetika.

1. Raidė

Koks yra aiškinimo metodas ir kaip jį nustatyti? Pasak Origeno, „Raštų skaitymo ir jų prasmės radimo būdas <...> pagrįstas pačiom (Rašto) ištatom“ [10, 263]. Taigi Rašto egzegezės metodas imanentinis, jis aptinkamas skaitant patį Raštą. Skirtingai nei graikų racionalistai, Origenas nebesitiki nei elėjiečių būtimi, nei Platono εἶδος, nei Aristotelio kategorijom. Anot jo, „tirdami tokius didžius dalykus, nepasitenkiname bendromis sampratomis ir regimybės aiškiais vaizdiniais, bet savo žodžių įrodymui pasitelkiame Raštų, mūsų pripažįstamų dieviškais, liudijimų <...> ir stengiamės protu patvirtinti savo tikėjimą“ [10, 247]. Jeigu Raštas pripažįstamas dievišku, jame ir reikia ieškoti aiškinimo kriterijaus. Bet pats jis racionalus, kaip proto kriterijus, jis patvirtina tikėjimą. Pripažinimas Raštui dieviško autoriteto² nėra pagrindas teigti, kad Origenas – mistikas, kaip teigia Mininas [9]. Kas yra didūs dalykai, kuriems galioja Rašto teikiamas proto kriterijus?

Kol kas į šį klausimą neatsakęs, grįšiu prie Origeno imanentinio metodo. Anot filosofo, „šventųjų knygų mintys sieloje išpaustinos trejopai: paprastas tikintysis turi mokytis tarsi iš Rašto kūno (απο της ολιονει σαρκος της γραφης)

(taip vadiname prieinamiausią prasmę); tobulesnis – tarsi iš jo sielos (απο της ωπερει ψυχης αυτης); o dar tobulesnis <...> turi mokytis iš dvasios įstatymo (απο του πνευματικου νομου)<...>. Nes kaip žmogus, lygiai taip ir Raštas, Dievo duotas žmonių išgelbėjimui, susideda iš kūno, sielos ir dvasios (εκ σωματος και ψυχης και πνευματος)“ [10, 264; 2, 312]. Taigi pats Raštas pateikia trejopą jo aiškinimo būdą: raidinį, giluminį ir dvasinį. Kartu Origenas teigia esant tris Rašto klodus: tiesioginį, perkeltinį ir dvasinį. Kokia šių trijų prasmų hierarchija ir jų tarpusavio santykis? Ar galimas aukštesnis supratimas be žemesniojo?

Apeliuodamas į Raštą, Origenas nurodo tokią raidinę pranašystės sampratą: Jeruzalė bus atstatyta iš brangakmenių – „jaspio, safyro, chalikidono ir smaragdo, sardijaus ir onikso, chrizolito ir chrizoprazo, hiacinto ir ametisto“ [10, 154]. Filosofas parodo, kaip pažodinė šios barokinės frazės samprata veda prie hedonizmo, puikybės, girtuoklystės ir kitataučių išnaudojimo. Negana to, dažnai pažodžiui vykdyti Rašto paliepimus ne tik neprotinga, bet ir neįmanoma. Šiauriečiai negali apsiriboti tik vienu rūbu ir apavu, kitaip jie sušaltų, o dešinė akis negali vesti pagundon, nes paprastai mato abi akys, jos išdurti taip pat negalima, kadangi tai būtų savęs žalojimas, kas taip pat uždrausta. Tad ką reiškia Rašte paminėti Jeruzalės brangakmeniai, jei ne jaspį, safyrą ar smaragdą?

Ir šį klausimą paliksiu kol kas neatsakytą ir panagrinėsiu Origeno pasaulio sandarą. Remdamasis Klemensu Aleksandriečiu, filosofas teigia esant keletą – Mėnulio, Saulės ar kitų planetų – sferų, kurias gaubia kita sfera, „panašiai kaip dangus gaubia visa tai, kas po juo“ [10, 107]. Šioje „kitoje sferoje“ filosofas laiko skaistyklą ir rojų, kur protingos būtybės laukia savo galuti-

² Lygiai taip naujaisiais laikais pozityvistų buvo pripažįstamas mokslo autoritetas.

nėsvalandos. Vadinasi, antgamtinis pasaulis yra čia pat už gamtinio, jis gaubia jį. Čia ryškūs Origeno kraštiečių Bazilido (Basilides) ir Valentino sistemų atgarsiai. Pirmajam gamtos sandara – taip pat sferinė (365 sferos), antrajam daiktų pagrindas – amžinasis pirmapradis vienis arba pirmtėvis [6, 223]. Atrodo, Valentino žmogaus trejopa – medžiagos, sielos ir dvasios – sandara, kuria neabejojo Origenas, darė įtaką jo trejopam Rašto aiškinimui. Tačiau kas Valentinui mikro-kosmologijos, Origenui – egzegezės principas. Gnostikų sferologija XX a. susilaukia atgarsio Einsteino teorijose, kur Visata – sferos pavidalo³.

Pasaulį Aleksandrietis laiko „milžinišku gyviu, palaikomu viena Dievo siela, jėga ir protu“ [10, 95–96]. Taigi ir čia dieviška sfera neatsiejama nuo pasaulio, ji įkvepia (siela), palaiko (jėga) ir nukreipia (protas) medžiagą savęsp. Čia svarbu, kad pasaulio įvairovė „jokiu būdu negali rasti be kūniškos materijos“ [3, 103]. Negana to, tai virstanti materija: jos pradai „ugnis, oras, vanduo ir žemė keičiasi vienas į kitą (*mutari in semet ipsa*)“ [10, 300; 2, 357], o kita vertus, materija tampa angelų ir „prisikėlimo sūnų“ dangišku blizgesiu, matomu žvaigždėse. Vadinasi, tarp žemiškos ir dangiškos sferų ne tik nėra aiškios ribos – jos virsta viena į kitą. Koks tai virsmas ir kaip jis padeda pasiekti aukščiausiąją sferą arba Dievą?

Pasak Origeno, Dievas kaip vaikams šventiesiems „rodys daiktų priežastis ir savo kūrybos jėgą“ [10, 159]. Šiapusinį gyvenimą filosofas lygina su paveikslo apmatais, kurie įgaus ryškumą anapusiniame pasaulyje. Panašiai Platonas temato šešėlius ant olos sienos [5, 244]. Tačiau

³ Einsteino mokslines pažiūras sunku atskirti nuo jo pasaulėžiūros. Pats Einsteinas teigia, kad tai – „mein Weltbild“ [11].

Platonui šešėliai terūpi tiek, kiek jie yra savo εἶδος, pagaunamų protu, atspindžiai. Origenui paveikslas, kaip ir Rašto raidė, pats prabyla rodydamas. Pažįstamos tiesos atsiveria „akivaizdžiai“, lyg paveiksle. Čia materija – svarbi pasaulio struktūrinė dalis, ji ne tik sugeba virsti aukštesnėmis formomis ir papildyti jų (angelų, Dievo sūnaus) būtį – ji rodo „kitą sferą“. Bet lygiai taip Rašto raidė rodo kitas jo prasmes, kai tiesioginės prasmės gali ir nebūti. Taip ši vaizdo teorija, XX a. paveikusi ankstyvojo Wittgensteino filosofiją [7], susieja Origeno egzegezę su kosmologija.

Kokia ta raidė, koks žodžių indas, slepiantis dieviškąjį lobį? Ar žodžių „jaspio, safyro, chalکیدono ir smaragdo, sardijaus ir onikso, chrizolito ir chrizoprado, hiacinto ir ametisto“ ornamentika slepia išminties lobius?

2. Prasmė

Raštą filosofas lygina su lauku, kurio paviršiuje dera įvairūs augalai, o gelmės slepia išminties lobius [10, 286]. Bet juk ne kiekvienam lauke užkastas lobis. Koks laukas slepia turtus? Ar jo paviršiuje – ypatingi, reti, ryškiais žiedais traukiantys akį augalai? Pasak Origeno, „niekinguose ir negražiuose žodžių induose slepiasi dieviškos Išminties lobiai“ [10, 257], o „geriausia kalba nešvyti silpna žmogiška gražbylyste“ [10, 292]. Vadinasi, Jeruzalės sienos bus papuoštos ne jaspiau, safyru ar ametistu, kurie nieko, išskyrus save, neparodo. Priešingai, brangakmeniai arba gražbylystė žvilgsnį prikausto paviršiuje, o lobiai lieka neištirti. Paprastas indas reiškia „širdies tyrumą“ ir „išlavintą neydingą protą“ [10, 158]. Vadinasi, išminčiai pasiekti reikia etinės ir proto lavinimo programų. Pastaroji patvirtina, kad Origenas – racionalus mąstytojas. Bet

skirtingai nei Sokratui, neužtenka proto lavinimo. Kas yra „širdies tyrumas“ ir koks yra „išslavintas protas“?

Kaip dangaus kūnai kosmologijoje, taip ir pažinimo objektai epistemologijoje sudaro pakopas. Maža „pamatyti, kas ten darosi“, svarbu ir „sužinoti pagrindus, kodėl taip darosi“ [10, 158]. Šis dvejobas (pamatyti ir sužinoti) pažinimas, kaip matėme, įgauna trejopo aiškinimo ir suvokimo formas. Aiškindamas Rašto pasakojimą apie pamokslininką, Origenas parodo trejopą pamokslo pateikimo ir poveikio būdą: „gryną raidę“, skirtą našlėms ir našlaičiams, „knygą“, siunčiamą kitiems miestams, ir „gyvą žodį“, skirtą bažnyčios tarnautojams. Pastarasis „skelbia dvasinių dalykų ryšius“ [10, 272], t. y. juo pažįstama „dieviškoji išmintis“, jis perkelia į aukščiausią sferą. Bet tai įvyksta tik tuomet, kai žodis paprastas, bet gyvas. Gražbylostė apie jaspį, safyrą ir smaragdą, priešingai, prikausto dėmesį „lauko paviršiuje“, užkirsdama kelią gilesniam tyrimui. Tačiau šią gražbylostę Origenas sieja su puikybe, girtuoklyste ir kitataučių išnaudojimu. Vadinasi, jo etinė programa neatsiejama nuo poetinės. Tačiau tuščia žodžių ornamentika nereiškia poetikos. Atvirkščiai, gyvas, t. y. talpus, žodis yra paprastas. Bet paprastas žodis (laukas) slepia turtus, vadinasi, jis paslaptingas. Kaip suderinti žodžio paprastumą ir mįslingumą?

Pasak Origeno, Rašto raidė tėra skraistė, o pavaizduoti įvykiai – „paslėptų ir šventų dalykų formos ir vaizdai“ [10, 262]. Kadangi tai šventas Raštas, jis kitoks ir negali būti. Mūsų tikėjimui jis reikalingas kaip tik toks – paslaptingas ir begalinis. Jei tebūtų raidinė Rašto prasmė, „mes išduotume Dievą <...> likdami neišmokę nieko dieviško“ [10, 272]. Taigi Origenui tikėjimas neatsiejamas nuo protui prieinamų, išmokstamų dalykų. Bet kaip išmokti paslaptį, o protui

pasiekti begalybę? Atrodo, pats filosofas sau prieštarauja neigdamas tokią galimybę: „visa ko pradžios ir pabaigos niekas negali pasiekti, išskyrus Viešpatį Jėzų Kristų ir Šventąją Dvasią“ [10, 293].

Už gamtą dar mįslingesnė Dievo prigimtis. Dievas, kaip dvasia, priešinamas kūnui, o kaip šviesa ir tiesa – tamsai. Tačiau jis „nepasiekiamas ir neįvertinamas“ [10, 42]. Kaip visko pradžia jis – paprastas, visagalis ir visur esantis. Jeigu taip, kaip jis pažįstamas?

Kaip nėra atotrūkio tarp žemiškos ir dangiškos sferų, o dvasinė prasmė tepažįstama per raidinę, lygiai taip protas Origeno sistemoje „giminingas Dievui, <...> jis – Jo vaizdas ir kaip tik todėl gali kai ką žinoti apie Dievo prigimtį“ [10, 45]. Panašiai Platonui mikrokosmas – makrokosmo atspindys, o žmogaus galva – Visatos sferos pamėgdžiojimas⁴. Dėl šio geometrinio panašumo žmogaus protas Platono sistemoje pajėgus suvokti Demiurgą. Lygiai taip racionaliai Aristotelis suvokia pirmąjį judintoją. Tačiau Origeno argumentai neatsiejami nuo jo egzegezės teorijos. Kokie tie argumentai?

Prieš atsakydamas į šį ir kitus iškeltus klausimus, aptarsiu Aleksandriečio pateiktą Kristaus figūrą. Kristus, anot filosofo, – *Gyvenimas, Žodis, Tiesa, Prisikėlimas* [10, 50]. Jis yra Gyvenimas, nes jam mes dėkingi už savo gyvybę. Kristus – Žodis, nes yra „dvasios paslapties aiškintojas“ [10, 49]. Kitaip jis vadinamas raktu į išminties paslaptis. Jis – Tiesa, nes yra kelias dievop. Kaip Prisikėlimas Kristus parodo mums amžinąjį gyvenimą ir būsimąjį eschatologinį prisikėlimą.

⁴ „Dievai, pamėgdžiodami iš visų pusių apvalios Visybės bruožus, abu dieviškuosius apsisukimus uždarė į rutulišką kūną – tą patį, kurį dabar mes vadiname galva ir kuris yra dieviškiausia mūsų dalis, viešpataujanti visoms kitoms dalims“ [4, 85–86].

Šias jo savybes apibūdina „gyvojo žodžio“ metafora. Kristus yra λογος, gyvas protingas Žodis. Taigi gyvasis supratimo žodis tampa kuriančiuoju, aiškinančiuoju, nurodančiuoju ir žadančiuoju Žodžiu, kuris „negali tapti neprotingas“ [10, 90]. Čia Kristus nėra mistinė figūra, greičiau protinga žemiško ir dangiško pasaulių jungtis. Kristaus, protingo Žodžio, dėka dangiškoji sfera nėra atskirta nuo žemiškosios, ji tegaubia pastarąją. Taip protingas Žodis tampa raktu dvasinei sferai atrakinti, būdu išminties lobiams rasti. Bet šis raktas, kaip gyvas paprastas žodis, yra egzegezės principas. Kas yra kuriantis, aiškinantis, nurodantis ir žadantis Rašto aiškinimo principas?

3. Poetika

Pasak Origeno, „didžiai dėmesingas turi būti tas, kuris dievobaimingai skaito šventas knygas, kaip dieviškus Raštus“ [10, 281]. Kitaip sakant, filosofas reikalauja: 1) daug dėmesio tekstui ir 2) ypatingų aiškinimo metodų, nes tai „dieviškas“ tekstas. Kokie tie metodai?

Pats Origenas pabrėžia, kad Raštas, be istorinės, „kartu turi ir alegorinę reikšmę“ [10, 281]. Jis taiko tiponimiją ir metonimiją: Adomas jam – žmogaus, Mozė – Kristaus tipai, o Šventoji Dvasia apima visą Trejybę. Rašto pasakojimai jam – alegorijos, kur reikia ieškoti vidinės prasmės. Bet kas yra tiponimija, metonimija ir alegorizė? Tai poetiniai metodai. Todėl Origeno pasakymą apversiu taip: Raštas – poetiškas kūrinys, todėl jam suprasti reikia ypatingo poetinio metodo. Raštas – poetiškas tiek, kiek jis dieviškas. Origeno poetinė egzegezė pateikia Raštą kaip ypatingos kilmės tekstą su jame slypinčiu vidiniu poetiniu aiškinimo metodu. Tai racionalus metodas, nes yra aiškinantis, bet drauge kuriantis (trys prasmės vietoj vienos), nurodantis kaip begalinė poetinė kreiptis ir žadantis kaip

prasminis ryšys supratimą. Bet matėme, kad Kristus kuriantis, aiškinantis, nurodantis ir žadantis. Tad poetinis metodas Origenui reiškia ir dievišką. Tačiau dievišku metodu nagrinėjami paprasti dalykai. Metaforos *tyra širdis* ar *išslavintas protas* yra taupios, t. y. paprastos. Tai Origeno molio indai. Bet kaip tik todėl jie slepia didžius dalykus – išminties lobius. Ir atvirkščiai, jaspis, safyras ar smaragdas nieko neslepia, jie tik blykčioja savo tuščia brangakmenių prigimtim. Jeruzalė bus apjuosta ne brangakmeniais, o ir ji pati – ne žemės, bet *dangaus miestas* [10, 283]. Todėl visi jos atkariavimai – krikščionių viduramžiais ir žydų XX a. – tėra Rašto raidės sekimas, vadinasi, jo suvulgarinimas, kitaip sakant, jo poetiškumo ir dieviškumo neigimas. Skirtingai nuo pagonio Platono, dangiška Jeruzalė čia – ne εἰδος, bet alegorija.

Poetinis Origeno metodas suponuoja ir jo tiesos sampratą. Skirtingai nei Platonas, kuriam galimas tikras εἰδος⁵ pažinimas, Aleksandrietis teigia, kad tiesa nepasiekiamo. „Kiek betyrinėtu kas, kiek nuoširdžiausiai betriūstu, net būdamas Dievo apdovanotas ir turėdamas šviesiausią protą, jis nepajėgs tobulai ir galutinai pasiekti tai, ką tyrinėja, ir joks sukurtas protas jokiu būdu negali (to) pažinti: vos tik jis ko ieškojęs ras, tuoj pamatys kitką, ką dar tik reikia tyrinėti“ [10, 292]. Tai begalinė poetinė, drauge kurianti, aiškinanti, nurodanti ir žadanti – kreiptis. Ji nežada tikro pažinimo, bet ji teigia neribotas žmogaus galimybes ir jo laisvą valią, kuria jis pats pasirenka savo būvį⁵. Bet kaip tik ši poetika da-

⁵ „Kiekviena protinga būtybė, pereidama iš vieno rango į kitą, palengva gali pereiti iš savo rango į visus kitus ir iš visų – į kiekvieną atskirą rangą, nes visus šiuos įvairius kilimo ir nuopuolio būvius kiekviena būtybė pasiekia savo judesiais ir pastangomis, sąlygotomis kiekvienos (būtybės) geba laisvai apsispręsti“ [10, 81].

ro pasiekiamą nežemišką sferą, gaubiančią žemiškąją Origeno kosmologijoje. Tuo tarpu visos sferos, žmogiškoji, angeliškoji ir dieviškoji būtytys, žmogaus ir Dievo protai, žmogaus sielos ir dangiškos jėgos sudaro vienijančią poetinę⁶ darną, kuri yra dieviška, nes juos sieja Žodis⁷.

4. Išvados

1. Origeno egzegezė: jos metodas – imanentinis (įžvelgiamas skaitant patį Raštą), o kriterijus racionalus. Kaip proto kriterijus, jis patvirtina tikėjimą. Esą trys Rašto klodai: tiesioginis, perkeltinis ir dvasinis.

2. Aleksandriečio kosmologija: esančios kelios sferos. Antgamtinis pasaulis yra čia pat už gamtinio, jis gaubia pastarąjį. Tarp žemiškos ir dangiškos sferų ne tik nėra aiškios ribos – jos virsta viena į kitą. Taigi materija – svarbi pasaulio struktūrinė dalis, ji ne tik sugeba virsti aukštesnėmis formomis ir papildyti jų (angelų, Dievo sūnaus) būtį, ji rodo „kitą sferą“.

3. Vaizdo teorija susieja Origeno egzegezę su kosmologija.

4. Pažinimo teoriją Origenas skleidžia išskeldamas etinę ir proto lavinimo programas. Pažinimo, kaip ir kosmologijos, objektai sudaro pakopas. Pirmoji – Rašto raidė (ją atitinka gražbylystė) prikausto dėmesį paviršiuje, užkirsdama kelią gilesniam tyrimui.

5. Origeno etinė programa susipynusi su poetine: Kristus yra εἶδος, gyvas protingas Žodis. Taigi gyvasis supratimo žodis tampa kuriančiuoju, aiškinančiuoju, nurodančiuoju ir žadančiuoju Žodžiu. Protingų Žodžių dangiškoji sfera ne-

ra atskirta nuo žemiškosios, ji tegaubia pastarąją.

6. Origeno poetika: jis taiko tiponimiją, metonimiją ir alegorezę; Raštas jam – poetiškas kūrinys, todėl jam suprasti reikia ypatingo poetinio metodo; Rašto poetiškumas sutampa su jo dieviškumu.

7. Tiesos sampratą suponuoja poetinis Origeno metodas: tiesa nepasiekiamą.

8. Poetika reiškia ir begalinę – drauge kuriančią, aiškinančią, nurodančią ir žadančią – kreiptį. Ji nežada tikro pažinimo, bet ji teigia žmogaus neribotą galimybes ir jo laisvą valią. Poetika daro pasiekiamą nežemišką sferą, gaubiančią žemiškąją Origeno kosmologijoje. Taigi poetika – ne tik Origeno egzegezės metodas, bet ir jo kosmologijos prielaida: pasaulis, kaip Raštas, sudaro vieningą poetinę darną, kuri yra dieviška, nes jos dalis sieja dieviškas Žodis.

II. PLATONAS

Turėdamas omenyje Origeno poetinį metodą, panagrinėsiu Platono dialogą „Faidras“ [3]. Kas bendra tarp poetinio Origeno metodo ir Platono antipoetinės nuostatos? Pasirinkau Platono „Faidrą“, nes 1) pats Origenas interpretavo šį dialogą, 2) pagrindinė dialogo tema – iškalbos ir interpretacijos menas, 3) dialogo struktūra – trys kalbos – asociuojasi su Origeno interpretaciniu triviumu. Pirmojoje dalyje matėme, kaip Origeno filosofinės pažiūros skleidžiasi per jo egzegezę, Šv. Rašto aiškinimą. Platonas nepripažįsta jokio rašto autoriteto, negana to, šiame dialoge jis svarsto ne tik apie rašto naudą, bet ir apie jo žalą. Kokia tai žala? Jei jis žalingas, kaip traktuotina interpretacija ir koks jos santykis su filosofija? Jeigu filosofija iš principo nukreipta prieš poeziją, ar iškalba (ir filosofija) neturi bū-

⁶ „Kai kurios būtybės <...> kenčia drauge su kitomis puošdamos pasaulio padėtį“ [10, 144].

⁷ Sužadėtinė (pasak Origeno, rciškianti bažnyčia) graži „tampa tuomet, kai susijungia su Dievo Žodžiu“ [1, 25].

ti estetiška? Į šiuos ir kitus klausimus bandysiu atsakyti nagrinėdamas Platono rašto ir įtikinėjimo (1. Raštas), žaismo ir poezijos (2. Žaismas) bei tiesos ir meistrystės (3. Tiesa) sampratas.

1. Raštas

Jei pagonis Platonas nepripažįsta Rašto autoriteto, kas jam – raštas? Kaip jis gali būti žalingas? Ar jis nepadeda įgyti, o vėliau išlaikyti mokytumą?

Jau dialogo pradžioje Sokratas pašiepia savo pašnekovą Faidrą, kad tas ne tik perskaitęs Lisijaus kalbą, bet ir „iškalęs veikalą atmintinai“ [3, 14]. Negana to, nepasikliaudamas savo atmintimi, Faidras nešiojasis šio rašto ritinį po pažastim. Tiesa, jo neprisireikia išskleisti: Faidras – geras mokinyš, sklandžiai perteikiantis Lisijaus žodžius. Ar Faidro išlavinta atmintis ir gebėjimas perteikti svetimas mintis reiškia jo mokytumą, o rašto ritinys – išminties šaltinį? Sokratas neskuba atsakyti. Pirmiausia jis su pašnekovu išsirinks jaukią vietelę po išsikerojusiu platanu prie skaidrių užtakių, pasiklausys cikadų griežimo, prisimins mitus. Paskui jis išklausys Faidro pateiktą Lisijaus kalbą, pats pateiks jos stilizaciją, galiausiai pasakys pirmąsias dvi apverčiančią kalbą ir tik tada, interpretuodamas visas pasakytas ir girdėtas kalbas, diskutuodamas su Faidru, pateiks savo pažiūras į raštą, tiesą ir filosofiją. Kodėl Platonas eina tokiu aplinkeliu? Kodėl jis nepateikia savo idėjų iš karto? Jeigu jo pažiūros skleidžiasi tik dialogo herojams interpretuojant, ar nėra Platono filosofija, kaip ir Origeno, interpretacinė ir kaip jos metodai prieštarauja (jei prieštarauja) Origeno poetiniam metodui?

Kol kas palikęs šiuos klausimus nuošaly, grįšiu prie pirmosios kalbos. Pasak Sokrato, Lisijas „tą patį dalyką kartojo dukart ar triskart, tar-

si neįstengdamas daug pasakyti apie tą patį arba <...> tai jam nerūpėjo <...>. Jis vaikiškai išdykauja, įrodinėdamas, kad sugeba, apie tą patį dalyką kalbėdamas ir vienaip, ir kitaip“ [3, 24]. Lisijaus kalba, kaip rašto ritinys, guli čia pat, tarp išsitiesusių po platanu pašnekovų, jos nereikia peržiūrėti tik todėl, kad Faidras ją puikiai išmokęs. Tad raštas, o drauge ir mokytumas, pasižymi 1) nevaisingu atminties darbu (kartojimu), 2) mintiesseklumu, 3) sąmoningu rūpinimusi ne turiniu, o forma. Toliau Platonas raštui ir mokytumui (kaip rašto nekūrybingam žinojimui) meta dar didesnius kaltinimus. Lisijaus kalbą prilyginęs įtikinėjimui, filosofas teigia, kad tai „nėra menas, o tik tolimas jam įgūdis“ [3, 63]. Sofistai sąmoningai apgaudinėja ir apsimeitinėja „išmaną apie sielą“ [3, 82]. Ši praktika tokia užkrečianti, kad pats Sokratas savo pirmąją kalbą sako „apsigaukęs veidą“ [3, 27]. Vadinasi, paties filosofo pirmoji kalba tokia pat nevaisinga, sekli ir formali, kaip ir sofistų. Ji, kaip ir raštas, pakartojo Lisijaus nuomonę, „bet ne tiesą“ [3, 88]. Bet ką reiškia Sokrato rankų gestas? Jis užsidengia rankom, kad niekas nematytų jo veido ir kad jis pats nieko neregėtų. Sokratas įsitikinęs, kad jo kalboje „viskas aiškiai išdėstyta ir neklaidingai pagrįsta“ [3, 93]. Tai dogmatiškas įsitikinimas. Užsidengęs rankomis jis išdidžiai saugosi nuo svetimos įtakos bei kitų argumentų, bet kartu nerodo kitiems savo veido, kad šis neišduotų apgaulės. Panašiai rašyto žodžio iškilminga tyla slepia puikybę ir apgaulę. Lygiai taip Origenui Rašto raidė tėra brangakmenių skurdus blizgesys, kuris skaitytoją ne tik suvilioja smaragdais ar ametistais (puikybė), bet ir atitraukia nuo gilesnės Rašto prasmės (seklumas), o galiausiai priverčia patikėti nebūtais dalykais (apgavystė). Bet Origenas teigia esant neraidines Rašto prasmes, o Sokratas

sako antrąją savo kalbą. Ką jis tvirtina ir kodėl jis to nepasakė iš karto?

2. Žaismas

Grįžkime prie iškelto klausimo: ar Platono dialogas nėra poetiškas? Bendresnis klausimas: kodėl „Faidre“ pateikta estetikos teorija? Bendriausias klausimas, kuris labiausiai rūpės šiame darbe: ar du filosofijos dalykai – estetikos teorija ir filosofinė poetika – sutampa? Jei jos sutampa, kam reikalingas naujas – filosofinės poetikos – terminas? Atsakymų į šiuos klausimus ieškosiu, kaip dariau ir iki šiol, pasitelkdamas konkrečius – Platono, Origeno, Euripido – tekstus. Taigi šis darbas iki galo liks interpretacinis. Bet jo tema – poetinis metodas arba filosofinė poetika. Vadinasi, filosofinė poetika – interpretacinis dalykas. Tai pirmas šių dviejų filosofinių dalykų – estetikos teorijos ir filosofinės poetikos – skirtumas ir motyvas, kodėl jas verta nagrinėti skyriumi.

Dar sykį grįžkime prie „Faidro“. Dialogo dalyviams ne tas pats, kur kalbėtis. Jiedu eina už miesto, susiranda užtakius, tinkamus „mergaitėms šalia jų žaisti“ [3, 16], gėrįsi žydinčiu išsikerėjusiu platanu ir klausosi cikadų liuliuojančio choro. Kodėl jie nepasilieka mieste ir kodėl apskritai Platonas mini šias aplinkybes? Juk nei Aristotelio, nei Kanto, nei Hegelio estetinėms teorijoms nereikėjo tokių poetinių aprašymų. Akivaizdu, kad pačios estetikos (ar poetikos) teorijos nebūtinai turi būti poetiškos. Tačiau Platonui, kuris „Valstybėje“ poetams (pamėgdžiotojams) teskyrė trečią vietą po karaliaus ir tiesos⁸, skirtingai nei minėtiems es-

tetikams, rūpi jo dialogų grožis. Dialogo dalyviai Sokratas su Faidru mieste nesitikėdami gero dialogo, ieško užmiestyje užtakių, tinkamų žaisti. Kokie žaidimai rūpi Sokratui su Faidru, o kartu – Platonui?

Filosofas pasitelkia bent tris literatūrinės priemonės: intrigą, ritmą ir ironiją. Kaip matėme, Platonas savo teoriją išdėsto po trijų kalbų, o ir pati teorija plėtojama šių kalbų pagrindu, t. y. filosofinė teorija čia pateikiama kaip interpretacijos. Todėl filosofas eina aplinkkeliu. Dialogo pradžioje Faidrui užsiminus apie Lisijaus kalbą, pašnekovams dar vis vaikštinėjant, Sokratas sako: „Taip užsigeidžiau pasiklausyti, kad <...> jokių būdu tavęs nepalėiščiau“ [3, 14]. Sokratas, o drauge ir skaitytojas, apimtas intrigos: išgirdęs apie kalbą, jis netveria noru ją išgirsti. Ši intriga kartojasi mažiausiai tris kartus – tiek kalbų sakoma. Čia intriga susipina su ritmu: Lisijaus kalboje daug pasikartojimų, negana to, jos pradžia kartojama dar bent du kartus. Drauge Sokratas, dar ir daug kartų prašydamas Faidro pakartoti Lisijaus kalbą, ironizuoja: Faidro mokytumui (mokėjimui mintinai) jis priešpriešina meistrystę.

Kalbėdamas apie grožį, Platonas teigia, kad jį „ryškiausiai esame patyrę aiškiausia savo jusle – rega“ [3, 48]. Meilė – kita svarbi dialogo tema: visos čia pateiktos kalbos – apie meilę. Bet meilė ir grožis neatsiejami: mylimajame išvysta „dievišką veidą, gebantį gerai atkartoti grožį“ [3, 48]. Sokratas savo pirmąją kalbą sako užsidengęs veidą, nes ji nevykusi, ji tėra Lisijaus kalbos pakartojimas, vadinasi, sekli. Regos – svarbiausio pojūčio – svarba suponuoja Platono vaizdo teoriją, kurioje, kaip ir Origeno teorijoje, Dievas rodosi. Čia grožis – dieviškumo atkartojimas, tad Platono vaizdo teorija – estetinė, tuo tarpu Origeno – teleologi-

⁸ „Toks bus ir tragedijų kūrcjas, jeigu jis yra pamėgdžiotojas: jis yra trečioje vietoje nuo karaliaus ir tiesos; panašiai ir visi kiti pamėgdžiotojai“ [5, 342].

né, nes ten Rašto raidė nurodo prasmes kaip dieviškumo pakopas. Vadinas, Platono aplinkkelis estetiškas, nes 1) dialogo objektas – ne tik filosofinės teorijos, bet ir cikadų giesmės bei platanos grožis, 2) filosofas pasitelkia poetines priemones: intriga, ritmą ir ironiją, 3) Platono vaizdo teorija estetiškas. Todėl estetinį⁹ aplinkkelį Platonas iškelia virš loginio tiesaus kelio: „jei aplinkinis kelias ilgas, nenustebk: jį verta nukeliauti dėl didžiųjų [tikslų]“ [3, 86]. Tiesus logikos kelias jam nepriimtinas, nes neturi intrigos, ritmo ar ironijos žaismo, vadinas, ir neįtikinamas neatverdamas „didžiųjų tikslų“.

Taigi Platonas sąmoningai eina poetiniu keliu. Matėme, kad Origeniui poetinis metodas – alegorizacija – pagrindinis ne tik egzegzėzė, bet ir epistemologijos bei kosmologijos principas. Kokią vietą poetika užima Platono filosofinėje tiesos ir idėjų teorijoje? Kas teigiama „Faidre“ apie kalbos grožį ir kas – apie poetiką?

Dialoge gausu nuorodų į poetus ir dramaturgus: Sapfo, Sofoklį, Euripidą. Poetus Platonas kildina iš ypatingos cikadų genties, gavusios iš Mūzų dovaną. Todėl taip svarbu per pokalbį girdėti cikadų giesmes. Juk Platono estetiniame aplinkelyje reikalinga „poetiškų įvardijimų“ [3, 57] talka. Negana to, dialogo dalyviai, klausydami cikadų choro, patys tikisi laimėti Mūzų dovaną. Kokia tai dovana, vertesnė net už blaiivų (logišką) mąstymą¹⁰? Pastarojo pavyzdys – Lisijaus ir pirmoji Sokrato kalbos, tvirtinančios, kad geriau nemylimas nei mylimas draugas (prieš dursiu – ar draugė). Kaip ši dovana susijusi su 1) meilės tema ir 2) filosofine poetika?

⁹ Čia kol kas neskiriu sąvokų „estetiškas“, ir „poetinis“.

¹⁰ Platonas sako: „Tene sąsąsina mūsų jokia kalba, bauginamai tvirtinanti, jog vietoj sujudintos sielos draugo verčiau pasirinkti blaiiviai mąstantį“ [3, 40].

Kalbėdamas apie kalbą ir raštą, Platonas pabrėžia, kad „kiekviena kalba privalo būti sustatyta tarsi gyva būtybė: jai būtina turėti kūną su galva bei kojomis, o stuomuo ir galūnėms turi tarpusavyje derėti ir atitikti visumą“ [3, 70]. Tik tokios kalbos ir raštai yra autoriaus „tikri <...> sūnūs, <...> kurie tik vertai sudygsa kitų [žmonių] sielose“ [3, 94]. Lygiai taip „tragedija nėra kas nors kita, negu tinkamas šių kalbų sudėliojimas, priderinant jas vienas prie kitų ir sustatant į vieningą visumą“ [3, 77]. Dabar pakartosiu anksčiau klausimą kitaip: kas vienija tris dialogo kalbas arba ką visą dieną, pašnekovams gulint po platanu, gieda cikados?

Dar pašnekovams einant, Faidras nesitveria savo kailyje norėdamas papasakoti Lisijaus kalbą. Tai Sokratas įvardija kaip „karibantiškąjį šėlą“. Pats Sokratas, prieš pradėdamas savo kalbą, teigia, kad „mano krūtinė pilna“ [3, 25]. Pašnekovai vienas kitą vadina „daimoniškuoju“, o šėlas minimas daugybę kartų visose kalbose ir interpretacijose. Kas yra šėlas ir koks jo vaidmuo dialoge?

Norėdamas atsakyti į pastarąjį klausimą, Platono būdu pasitelksiu poezijos kūrinį – Euripido „Medėją“ – ir paklausiu: kas vienija šią tragediją? Juk Platonas Euripidą (kaip ir Sofoklį) giria. Jei jis geras poetas, jo tragedija vieninga, darni. „Medėjos“ (kaip ir „Faidros“) veiksmas vyksta viena dieną, t. y. trumpą laiką, tragedijos herojė (kaip ir dialogo veikėjai) apimta tam tikros būsenos. Medėja netveria kerštu išdavusiam ją savo vyrui Jasonui. Jos keršto troškimą dar labiau padidina Jasono išvedžiojimai, esą vesdamas kitą moterį, jis linkęs gero savo sūnams, o kartu – Medėjai. Platonas pasakytų, kad tai – sofistiniai išvedžiojimai, nors jie sklandūs ir gražūs¹¹, t. y. estetiški.

¹¹ Choro vadovė sako: „Jasone, savo kalbą puikiai išpuoši“ [8, 376].

Bet jie, kaip ir Lisijaus kalba, bloga pateikia kaip gera. Medėjos keršto planas kraupus: nunuodyti naująją Jasono nuotaką, o iš jo paties atimti sūnus. Panašiai Platonas sako, kad blogas raštas ne tik palieka tėvą (autorių) be sūnų, bet ir paleidžia pasaulin nuodų, o ne vaistų. Norėdama įvykdyti savo sumanymą, Medėja pati tyli ir liepia chorui tylėti. Jos, kaip ir rašto, nebylumas slepia pikdžiugišką sumanymą. Puoselėdama keršto planus, Medėja guodžia save ir, atvirksčiai, vos sudvejojusi ji ima kentėti, ji jaučiasi apimta chaoso:

To nedarysiu! Ne! Šalin, ką nutariau!
Verčiau su savimi paimsiu kūdikius.
Kodėl, bekeršydama tėvui, dvigubai
Kentėti privalau, nubaudusi vaikus?
Ne! Niekada! Šalin baisias mintis, šalin! [8, 393]

Vadinasi, kerštas – palaikanti Medėją būseną, o keršto tema – vienijanti dramos idėja. Tai nepaprastai intensyvi būseną, todėl veiksmas tvyksta vieną dieną, bet šiame Medėjos kerštingų minčių sraute atsispindi visa jos ir Jasono istorija. Tačiau kerštas nėra estetiškas, jis kraupus. Ir vis dėlto to kerštas motyvuoja Medėjos veiksmus, o keršto tema vienija visą tragediją. Todėl tai poetinis principas. Bet, skirtingai nuo meilės jausmo, neatsiejamo nuo grožio pajautimo, jis nėra estetinis pradas. Vis dėlto to keršto tema valdo visą tragediją. Kaip vienijanti ji yra poetinė, bet ne estetiinė.

Dabar grįžkime prie „Faidro“. Kaip kerštas vedžioja Medėjos mintį ir vienija „Medėjos“ siužetą, lygiai taip šėlas – ne meilė – verčia kalbėti dialogo dalyvius ir vienija „Faidrą“ trijų kalbų ir jų interpretacijos koliažą. Nors trijų kalbų tema – meilė, svarbiausioje¹² – interpretacinėje –

¹² Kodėl interpretacinė dialogo dalis – svarbiausia, dar grįsiu.

dialogo dalyje ji ignoruojama, nebent būtų meilė išminčiai. Bet tokia meilė kaip tik mažiausiai turi bendro su meile berniukamas – apie tokią meilę kalbama pirmosiose kalbose. Jeigu taip, vadinasi, pirmųjų kalbų tema – meilė – tėra, anot Origeno, rašto raidė, nurodanti ką kita. Ką nurodo pirmųjų dviejų seklių¹³ kalbų meilės tema?

Jeigu meilė tėra dialogo raidė, kurios tiesioginis stebėjimas daro suvokimą seklių (tokios yra pirmosios dvi kalbos) arba net neįmanomą (homoseksualūs santykiai – drįstu tvirtinti – daugeliui žmonių nepriimtini), ji negali būti dalyvių kalbų akstinas ir vienijantis dialogo pradas. Toks pradas yra ne meilė, o šėlas. Tiek, kiek jis susijęs su meile ir jos „gražiu“ objektu, jis yra estetiškas. Bet tai tėra rašto raidė, rodanti ką kita. Kaip beprotybė, šėlas nėra estetiškas. Ir vis dėlto beprotybės būseną vieną dieną suvienija¹⁴ dalyvius pokalbiui ir tampa dialogo kompozicine ašimi. Panašiai kerštas paskutinę Medėjos dieną verčia ją veikti ir tampa vienijančia tragedijos šerdimi. Kaip toks, šėlas sutampa su įkvėpimu: juk Sokrato „krūtinė kažin kaip pilna“ visą dieną, kol jiedu su Faidru nebaigia pokalbio, kurio paskutinė prasminga frazė – apie darą: „Visa, ką tik turiu išorėje, tebūnie draugiška tam, kas yra mano viduje“ [3, 96]. Bet Sokratas su Faidru tėra Platono dialogo herojai, nurodantys jo autorių. Įkvėpimas – rašytojo dovana iš Mūzų. Šėlas – beprotiškas ir įkvėpiantis – poetikos, bet ne estetikos principas. Jeigu šėlas daimoniškas ir beprotiškas, kaip jį suderinti su blaiviu protu, reikalingu filosofui pažinti tiesą?

¹³ Lisijaus kalba sekli, kitaip Sokratas nesiimtų jos užginčyti, o Sokrato pirmoji kalba sekli, nes ji 1) sakoma užsidengus veidą, 2) apverčiama paties autoriaus.

¹⁴ „Taip esti ir su beprotybės būseną, mummyse sudarancia <...> iš prigimties vieningą rūšį, [3, 73].

Kitaip sakant, kaip poetika suderinama su filosofija?

3. Tiesa

Platonas skiria tiesą nuo teisingumo, t. y. to, „kas atrodo teisinga daugumai“ [3, 62]. Pastarąjį jis sieja su įtikinėjimo įgūdžiais ir sofistika. Jasono išvedžiojimui, kuriuos choro vadovė giria kaip puošnius, būdami gražūs (estetiški) gali būti įtikinami, t. y. priimtini daugumos nuomonei. Jasonas sugeba įtikti Korinto opinijai: karalius ne tik atiduoda jam žmonas savo dukrą ir rūpinasi vestuvėmis, bet ir siekia išstremti Medėją, nes jos nuomonė priešinga Jasono „puošniams“ tvirtinimams. Taigi gražbylostės (estetikos) galia didelė. Ir vis dėlto ji tėra įgūdis, tolimas tikrajam menui¹⁵. Koks tas tikrasis menas ir kokie jo privilegumai, jeigu dažnai viešoji nuomonė – ne meno, o įgūdžio, ne tiesos, o nuomonės pusėje?

Pasak Platono, tiesa randama, ir ji svarbiau už bet kokias žmonių nuomones, vadinasi, ir galią bei grožį¹⁶. Jos pažinimas suponuoja rytojimą „tikroje būtyje“, kai tiesa suvokiama „pagal vadinamąją „idėją“, kuri, kildama iš daugelio juslinių potyrių, svarstymo sutelkiama į vieną daiktą, o tai ir yra prisiminimas to, ką mūsų siela kadaise regėjo, kai lydėjo Dievą ir, iš aukštybių stebėdama tai, ką dabar mes vadiname būtimi, pati pakildavo iki tikrosios būties“ [3, 45]. Taigi tiesa – tai: 1) protu suvokiama, bet kartu 2) prisiminta dieviška idėja, kaip 3) vienijantis pradas. Šis tiesos, kaip vienijančios dieviškos idėjos, suvokimas tegalimas palaimingą akimirką, iki siela „prisipildys užmaršties bei blogio ir ap-

¹⁵ „Gražbylostė nėra menas, o tik tolimas jam įgūdis, [3, 63].

¹⁶ „Jeigu mes savo jėgomis rastume [tiesą], argi mums rūpėtų kokios nors žmonių nuomonės, [3, 87].

sunks“ [3, 45]. Panašiai Medėjos tragedija, kaip ir Sokrato su Faidru pokalbis, įvyksta vos per vieną dieną. Medėja apimta keršto, o Sokratas su Faidru – šėlo būsenos. Ir kerštas, ir šėlas labai intensyvūs: pirmasis verčia Medėją veikti, o antrasis – pašnekovus išsikalbėti. Tad Platono tiesa, būdama racionali (prieinama protui), kartu atrandama esant ypatingos – dieviško šėlo – būsenos. Panašiai Origeno alegorezė, būdama racionali, kartu – ir dieviška, nes siekia pažinti *λογοζ* arba Kristų kaip tiesą. Origenui ši kreiptis begalinė: tiesa nepasiekiamą. Tai pavadinau poetine kreiptim, o jo alegorezę – poetiniu metodu. Platonas, atrodo, atvirkiščiai – tiesą randa, nors tam nepakanka proto galių, reikia dieviškos šėlo būsenos. Kaip Platonas sutauko viena su kitu?

Kalbėdamas apie meistriškas kalbas, Platonas sako, kad juse „būtina sužinoti tiesą apie kiekvieną aptariamą <...> dalyką, po to – pajėgti visa ką apibrėžti, remiantis kaip tik šia tiesa“ [3, 92]. Taigi meistrystė tiesiogiai susijusi su tiesa: meistriškai kalbai rūpi tiesa, tuo tarpu gražūs išvedžiojimams dera ne meistriui, o tik įgudusiam sofistui. Kitur filosofas sako: „Be tiesos suvokimo tikro kalbos meno pasiekti neįmanoma, ir šito niekuomet nebus galima padaryti“ [3, 63–64]. Kas ta tiesa ir kaip ji suvokiama? Norint atsakyti, kas Platonui – tiesa, verta pagngrinėti meistrystę, „Faidre“ priešinamą gražbylostės arba estetiniam įgūdžiui. Pirmiausia Platonas pastebi, kad kalbos meistras¹⁷ „su didžiausiu kruopštumu rašys apie sielą <...>, ar ji iš prigimties yra užgimusi kaip vienis, ar yra kažkas tokio, kas <...> turi daug rūšių“ [3, 81]. Kas čia – siela ir kaip meistrystė susijusi su sielos

¹⁷ Platonas sako: „Trasimachas arba kas nors kitas, [3, 81].

reikalais? Panašu, kad Platonas kviečia išmanyti klausytojo psichologiją ir taip paveikti jį patį. Atrodo, tai patvirtintų filosofo raginimas „ieškant kalbos rūšies, atitinkančios kiekvieną prigimties sanklodą, būtent taip ir rėsti bei sutvarkyti savąją kalbą; <...> sudėtingai sielai <...> teikti sudėtingas kalbas, o paprastai sielai paprastas“ [3, 92]. Čia Platonas meistrystę tapatina su metodų pliuralizmu: kalba teiktina daugiopai, nes suprantančios sielos skirtingos. Labai panašiai sakė Origenas: Raštas suprastinas trejopai – pagal jo raidę, sielą ir dvasią. Bet Platonas ne tik samprotauja apie „kalbėjimą sudvigubinant, kalbėjimą ištaromis, kalbėjimą įvaizdžiais“ [3, 75], t. y. poetišką kalbėjimą, jo paties dialogas, – kur ne tik gausu ironijos, ritmo, metaforų, bet jį patį vienija poetinė figūra (šėlas), – kaip tik toks. Platonas neneigia, kad galima „rašyti rašalu vandenyje“ [3, 91], t. y. dėl žaismo, netgi sako, kad tai – puiki veikla, bet čia pat priduria, kad „ši veikla taptų dar puikesnė, pasitelkus dialektikos meną“ [3, 91]. Pastaroji yra sutelkimas „į vieną daiktą“ ir suskirstymas į „daugybę“ [3, 73]. Bet matėme, kad dialogą sutelkia poetinė figūra – šėlas, o „daugybę“ reiškia pliuralistinis (poetinis) metodas, kuris kiekvienai sielai leidžia savaip suvokti ir interpretuoti kalbą (raštą). Todėl meistrystė – ne psichologijos išmanymas. Kaip toks ji tebtų apgailėtina sofistika, nes siektų palenkti sielas savo nuomonei arba pateisinti savo veiksmus, kaip kad Jasonas teisino savo neištikimybę. Meistrystė – filosofinės poetikos, kaip dvejopas (ir žaismo, ir dialektikos) įvaldymas. Meistriška kalba ir gieda, ir moko. Tik tokia kalba (ir raštas) yra graži. Be to, ji yra vaisinga, nes palieka sūnus kitose sielose. Jasonas, priešingai, dėl savo sofistinių (psichologinių) polinkių įtikinėti ir teisintis pasmerktas likti be palikuonių. Jaso-

nas tėra įgudėlis, bet ne meistras. Su tokia meistrystės samprata susijusi ir filosofijos samprata. Tas, kuris „gali atskubėti į pagalbą“ [3, 94], nusipelno filosofo – išminties mylėtojo – vardo. Ir Platonas, ir Origenas gali atskubėti savo raštams į pagalbą, tiesa, ne patys, o pasiūsdami savo sūnus – sudygusias (poetinio) supratimo sėklas mummyse. Kaip nuolat dygstantis, filosofo žodis yra gyvas. Lygiai taip Origenui Žodis – Kristaus įsikūnijimas – gyvas, siekiantis rasti kelią į skaitytojo sielą. Todėl Platonas siūlo filosofus vertinti ne pagal jo kūrinis, bet pagal jo siekius, kurie, kaip λογος Aleksandriečiui ar tiesa Atėniečiui, lieka nepasiekti. Tokia yra Mūzų dovana dialogo dalyviams: filosofinė poetika, apimanti mokslą, dialektiką ir poeziją¹⁸.

Matėme, kaip Origenui pats Raštas siūlo jo interpretacijos būdą. Lygiai taip pačiame „Faidre“ parašyta, kaip dialogas interpretuotinas. Platonas nepateikia savo idėjų, o Sokratas – savo geriausios kalbos iš karto. Toks atskleidimas būtų nepoetiškas: jiems – autoriui ir herojui – reikia poetiško aplinkkelio. Bet dialogas – ne poezijos kūrinys ir ne kūrinys apie poeziją (ar meilę). Kaip toks jis būtų estetikos veikalas. Kaip Platonas pasinaudojo meilės tema kaip raide dialoge apie šėlą, lygiai taip norėčiau, pasinaudodamas Platono ir Origeno kūriniais, apibrėžti filosofinę poetiką ir atskirti ją nuo estetikos teorijos. Jeigu estetikos teorija yra apie poeziją (meną) ir jos suvokimą, tai filosofinė poetika, būdama 1) poetiškas samprotavimas (koks yra „Faidras“), drauge yra 2) interpretacinis daly-

¹⁸ Platonas sako: kalbos „sakomos taip, kaip kad gieda rapsodai, be įvertinimo ir pamokymo, skirtų įtikinti <...>. Tik tose kalbose, kurios ko nors moko bei yra sakomos mokslo dėlei ir todėl iš tiesų yra įrašomos į sielą, tiktai kalbose apie teisingumą, grožį bei gėrį csama aiškumo ir tobulumo, kurie verti rimtų pastangų, [3, 93–94].

kas (dalyvių kalbos ir jų komentarai) 3) nebūtinai apie poeziją ar meną (lygiai taip ji gali būti apie mokslą). Anot Platono, 4) tai – „žaismo“ ir „dialektikos“ dermės meistrystė.

4. Išvados

1. Platono estetikos turinys dvejopas. Pirmiausia, mokytumasis jam pasižymi 1) nevaisingu atminties darbu (kartojimu), 2) minties seklumu, 3) sąmoningu rūpinimusi ne turiniu, bet forma, o rašto tykla reiškia dogmatizmą ir apgaulę. Panašiai Origeniui Rašto raidė atitraukia nuo gilesnės Rašto prasmės (seklumas) ir verčia tikėti nebūtais dalykais (apgavystė). Kita vertus, Platono aplinkkelis estetinis, nes 1) dialogas – apie grožį bei meilę, 2) filosofas pasitelkia poetines priemones: intrigą, ritmą ir ironiją, 3) Platono vaizdo teorija – estetiškė.

2. Platonas sąmoningai eina poetiniu keliu: tiesus logikos kelias jam nepriimtinas, nes neturi intrigos, ritmo ar ironijos žaismo, vadinasi, ir neįtikinamas.

3. Dermės teorija susikerta su estetikos teorija: gera tragedija (pavyzdžiui, Euripido) – vieninga ir darni. Antai Euripido „Medėjos“ dermės pradai – kerštas, kuris motyvuoja Medėjos veiksmus ir vienija visą tragediją. Panašiai šėlas – ne meilė – verčia kalbėti dialogo dalyvius ir vienija „Faidrą“ – trijų kalbų ir jų interpretaci-

jos koliažą. Kaip beprotybė, šėlas nėra estetiškasis. Ir vis dėlto beprotybės būsenos suvienija dalyvius pokalbiui ir tampa dialogo kompozicine ašimi.

4. Platono poetika reiškiasi šėlu, kuris sutampa su įkvėpimu. Šėlas – beprotiškasis ir įkvėpiantis – poetikos, bet ne estetikos principas.

5. Platonui tiesa susijusi su poetika. Tiesa – tai 1) protu suvokiama, bet kartu 2) prisiminta dieviška idėja, kaip 3) vienijantis pradai. Būdamas racionali (prieinama protu), tiesa atrandama esant apimtam ypatingos – dieviško šėlo – būsenos.

6. Dialektika (samprotavimo būdas) Platonui yra sutelkimas ir suskirstymas. Dialogą sutelkia poetinė figūra – šėlas, o suskirstymas suponuoja pliuralistinį (poetinį) metodą.

7. Meistrystė – ne psichologijos išmanymas, greičiau metodų pliuralizmas. Meistrystė – filosofinės poetikos, dvejopas – ir žaismo, ir dialektikos – įvaldymas. Meistriška kalba ir raštas – graži, vaisinga ir mokanti. Su meistrystės susijusi ir filosofijos samprata.

8. Filosofinė poetika apima mokslą, dialektiką ir poeziją. Filosofinė poetika yra 1) poetiškasis samprotavimas, 2) interpretacinė disciplina, kurios 3) temos neapsiriboja poezija ar menu. Todėl 4) tai – „žaismo“ ir „dialektikos“ dermės meistrystė.

LITERATŪRA

1. Origenas. Giesmių giesmės homilijos, Vilnius: Aidai, 1996.
2. Origenas. De principiis, Liber tertius, quartus (Οριγενους, Περι αρχων, τομος, τριτος, τεταρτος).
3. Platonas. Faidras, Vilnius: Aidai, 1996.
4. Platonas. Timajas // Platonas. Timajas. Kritijas, Vilnius: Aidai, 1995.
5. Platonas. Valstybė, Vilnius: Mintis, 1981.
6. Vorländer K. Geschichte der Philosophie, Leipzig: Felix Meiner Verlag, 1927.

7. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus // Wittgensteinas L. Rinktiniai raštai, Vilnius: Mintis, 1995.
8. Euripidas. Medėja // Antikinės tragedijos, Vilnius: Vaga, 1988.
9. Минин П. Мистическое богословие, Киев, 1991.
10. Ориген. О началах, Самара: Па, 1993.
11. Эйнштейн А. Геометрия и опыт // Эйнштейн А. Полное собрание научных трудов. Т. 2. Москва: Наука, 1966.

ORIGEN'S AND PLATO'S POETICAL ASPIRATIONS

Tomas Kačerauskas

Summary

What is the relationship between poetry and philosophy? Does the ancient Greeks' opposition between philosophy and poetry mean that there is an insuperable gap between the two? Using Origen and Plato's texts, the author shows that such a gap is impossible. He also gives a sketch of philosophical poetics through the practice of interpretation.

Origen uses poetic methods to interpret Holy Scripture, which he considers to be poetic Writ. Therefore he needs a special poetic method to understand it. Origen's ethics, cosmology and epistemology are all linked with poetics. Christ is Logos, being both alive and reasonable Word. This is the word of creation, explanation, demonstration and promise. As the Scripture is unified with poetic harmony so the whole world is linked with this holy Word.

Plato in „Pheadrus“ is intentionally poetic. Pure logic is unbelievable because it has no intrigue, rhythm or play of irony. The madness expresses Plato's poetics. The madness coincides with poetic inspiration. Madness as such is a principle of poetics, not of aesthetics. Dialectics is both the concentration and the distribution for Plato. The poetic aspect of madness concentrates the entire dialogue. Distribution supposes a pluralistic (poetic) method. Hence philosophical poetics consists of science, dialectics and poetry. It is (1) poetic reasoning and (2) interpretation; (3) its themes are not only poetry or art; (4) rather it is a mastery of harmony of play and dialectics.

Įteikta 1999 11 20